

ОСОБЛИВОСТІ «Я»-КОНЦЕПЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Розглянуто основні психологічні напрямки вивчення «Я»-концепції наркозалежної особистості, яка формується на тлі авторитарності, агресивності та одночасно на прагненні соціального схвалення та прийняття, жертвування власними інтересами, намагання допомагати оточуючим за власний рахунок. Позитивні якості «Я»-концепції використовуються наркозалежними для досягнення мети і виходу з асоціального класу з позиції суспільства. Несформованість, дефіцитарність структур «Я», розмитість його меж вказують на залученість структур самосвідомості у патологічний процес формування наркотичної залежності.

Ключові слова: наркозалежність, «Я»-концепція, самосвідомість.

Наркозалежність є однією з найгостріших проблем сучасного суспільства, яка набула катастрофічних розмірів. За даними офіційної статистики, кількість пацієнтів, які перебувають на медичному обслуговуванні у наркологічних диспансерах України, досягає 1 млн осіб. Отже, рівень наркотизації населення України — найвищий в Європі.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, наркотики посідають перше місце серед «винуватців» передчасної смерті людей. За останні роки кількість людей, які приймають наркотичні речовини, збільшилася в 10–15 разів. ВООЗ стверджує, що в Україні близько 300 тис. тільки ін'єкційних наркоманів, і з кожним роком їх стає на 10% більше [1]. Крім того, спостерігається стійка тенденція зниження віку осіб, які починають уживати психоактивні речовини: вже у 16 років їх пробують 46% підлітків. Найбільший відсоток залежних спостерігається у проміжку від 17 до 26 років [2, 3]. У сучасній Україні дані про кількість осіб, що вживають наркотики, а також перебувають на лікуванні в наркодиспансерах, не тільки дуже неоднозначні, але й часто суперечливі [1, 2, 4].

Концентрація уваги саме на медико-фізіологічному аспекті наркозалежності зумовила основний підхід до вивчення цієї проблеми, який редукував її до фізіологічної залежності. Уживання наркотичних речовин слід розглядати не тільки як проблему фізіологічну, але і як проблему особистості, залежної від наркотиків у конкретній соціальній ситуації.

Аналіз літератури показує, що представники різних психологічних напрямків мають відмінну одне від одного точку зору на проблему наркозалежності.

Нині існує безліч різноманітних пояснень причин наркотичної залежності різного характеру, які

можна звести до таких суджень: наркотична речовина має здатність нівелювати реальні та актуальні проблеми особистості, емоційна невдоволеність життям, порушення зв'язку між поколіннями, протест молодого покоління проти існуючих норм і правил, цікавість, наслідування, неблагополучні сімейні обставини, дисгармонія особистості, груповий вплив, з метою поліпшення спортивних результатів, наявність психопатичних рис особистості, неможливість здійснити свої плани, доступність наркотичної речовини та традиції суспільства [5]. Загалом наркотична залежність — це явище, яке впливає на різні сфери життя особистості: психологічну, соціальну та біологічну [6].

Психологічні порушення характеризуються усвідомленою або неусвідомленою потребою у вживанні наркотичної речовини, яка направлена на зняття психологічної напруги та поліпшення самопочуття. Аналізуючи наукову літературу, ми дійшли висновку, що загалом для наркозалежних характерні такі патерни поведінки: низький рівень самоконтролю, егоцентризм, емоційна холодність та ворожість. Особистість наркозалежних базується на тривозі та стресі, що спричиняються неприйнятними обмеженнями та заборонами з боку суспільства. У наркозалежних достатньо виражені гедонічна мотивація, прагнення до насиченого цікавого життя на протигагу соціальної відчуженості та дезадаптованості. У результаті формується тенденція, яка виражена в тому, що наркозалежні мусять чинити опір зовнішньому тиску та прагнуть вільно реалізовувати власні бажання, намагаючись подолати відчуття порожнечі та розриву із соціумом [4–6].

Наркотичну залежність довгий час розглядали виключно з медичної точки зору. У вивченні цієї проблеми переважають клініко-психологічні

Таблиця 1

Чинник «Я»-реальне» у наркозалежних та здорових обстежених (за Т. Лірі)

Показник	Основна група	Контроль-на група	Асимптоматична значущість
	середній ранг, бали	середній ранг, бали	
Авторитарний	19,88	31,12	0,006*
Егоїстичний	21,78	29,22	0,069
Агресивний	19,44	31,56	0,003*
Підозрілий	27,84	23,16	0,252
Підкорюваний	25,74	25,26	0,906
Залежний	23,46	27,54	0,319
Доброзичливий	19,44	31,56	0,003*
Альтруїстичний	18,8	32,2	0,001*
Індекс домінування	20,18	30,82	0,010*
Індекс дружельності	22,64	28,36	0,165

* $p < 0,05$. Те саме у табл. 2, 3.

Таблиця 2

Чинник «Я» ідеальне» у наркозалежних та здорових обстежених (за Т. Лірі)

Показник	Основна група	Контроль-на група	Асимптоматична значущість
	середній ранг, бали	середній ранг, бали	
Авторитарний	22,12	28,88	0,098
Егоїстичний	25,2	25,8	0,883
Агресивний	23,86	27,14	0,423
Підозрілий	27,9	23,10	0,242
Підкорюваний	29,76	21,24	0,037*
Залежний	29,32	21,68	0,061
Доброзичливий	24,5	26,5	0,623
Альтруїстичний	21,74	29,26	0,066
Індекс домінування	19,24	31,76	0,002*
Індекс дружельності	24,6	26,4	0,662

тільки деякі складові міжособистісних стосунків, а саме — авторитарність, агресивність, доброзичливість, альтруїстичність в поєднанні з показником високого рівня індексу домінування.

Графічно порівняльну характеристику чинника «Я»-концепції «Я» реальне» у наркозалежних порівняно з контрольною групою подано на рис. 1.

Це свідчить, що «Я» реальне» у наркозалежних формується за рахунок деспотичних рис характеру, ворожості по відношенню до оточуючих, асоціальною поведінкою. Одночасно вони прагнуть

дослідження, у яких основну роль відводять виявленню преморбідних характерологічних особливостей у цієї категорії осіб. Проте ця проблема має очевидний психологічний аспект, пов'язаний із вивченням особливостей «Я»-концепції, що являє собою важливий ресурс подолання життєвих труднощів наркозалежних [7, 8].

У різноаспектних, багатопланових і множинних дослідженнях феномена «Я»-концепції, що належать в основному до нормального розвитку особистості, на сьогодні не повністю розкриті загальні закономірності та не сформульовані універсальні закони зародження, функціонування, формування та розвитку «Я»-концепції у випадках патології, особливо в осіб із різними формами залежної поведінки. Ще більшою мірою це стосується досліджень феномену «Я»-концепції у наркозалежних [4, 7].

Мета цього дослідження — визначити особливості «Я»-концепції наркозалежної особистості. Дослідницьку вибірку становили 55 хворих із наркотичною залежністю (опіумна наркоманія) віком 18–26 років (основна група) та 35 здорових осіб віком 18–27 років без ознак соматичної патології та наркотичної залежності (контрольна група).

У дослідженні було використано такі методи: методику діагностики міжособистісних відносин (інтерперсональна діагностика Т. Лірі), методику «20 визначень» М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» та статистичні методи обробки даних за U -критерієм Манна — Уїтні, коефіцієнт рангової кореляції Кендалла.

«Я»-концепцію можна описати як сукупність усіх уявлень індивіда про себе, сполучених з їх оцінкою. Описова складова «Я»-концепції — образ «Я», або картина «Я»; складова, пов'язана зі ставленням до себе або до окремих своїх якостей, — самооцінка або прийняття себе. «Я»-концепція визначає не просто те, чим є індивід, а й те, що він про себе думає, як дивиться на своє діяльне начало і можливості розвитку у майбутньому [8–10].

Особливо важливим є вивчення «Я»-концепції як фактора формування психологічної залежності у наркозалежних.

Проводився порівняльний якісний та кількісний аналіз результатів дослідження «Я»-концепції основної та контрольної груп.

Результати дослідження «Я»-концепції, а саме чинників «Я» реальне» та «Я» ідеальне» за методикою діагностики міжособистісних відносин (інтерперсональна діагностика Т. Лірі) в обстежених групах подано в табл. 1, 2.

Аналізуючи отримані результати, ми відзначили, що всі показники «Я» реального» у наркозалежних більш низькі порівняно з контрольною групою, але статистично значущими виявилися

отримати соціальне схвалення та прийняття, можуть приносити власні інтереси в жертву, намагаються допомагати оточуючим за власний рахунок, бути позитивними для соціуму, витісняючи факт маргінальності наркозалежності. Але статистично значущий показник альтруїстичності свідчить про уявний характер усіх позитивних якостей, що в цьому випадку вони є «зовнішньою маскою», яка використовується наркозалежними для досягнення своєї мети і виходу з асоціального класу з позиції суспільства.

«Я» ідеальне» наркозалежних не є доповненням «Я» реального», а виступає окремою складовою, що формується на інших ціннісних орієнтирах.

Графічно порівняльну характеристику чинника «Я»-концепції «Я» ідеальне» у наркозалежних порівняно з контрольною групою подано на рис. 2.

Це простежується в їх прагненні до лідерства та домінування або підкорення більш сильному лідеру залежно від ситуації. Фактор соціального схвалення втрачає свою значущість.

Графічну характеристику асимптотичної значущості чинників «Я»-концепції подано на рис. 3.

Дослідження «Я»-концепції також проводилося за допомогою методик «20 визначень» М. Куна і «Хто Я?» Т. Макпартленда, які є доцільними для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості. Питання «Хто Я?» безпосередньо пов'язане з характеристиками власного сприйняття людиною самої себе, тобто з її образом «Я» або «Я»-концепцією.

Результати дослідження за цими методиками підлягали якісному аналізу (на індивідуальному рівні) та визначенню частотних характеристик (при груповому дослідженні) (табл. 3).

Графічно порівняльну характеристику уявлення про «Я»-концепцію у наркозалежних порівняно з контрольною групою подано на рис. 4.

При дослідженні уявлення про «Я»-концепцію у наркозалежних та здорових обстежених статистично значущим виявився показник «Тип особистості», що за М. Куном і Т. Макпартлендом умовно включає три типи особистості: емоційно-полярний, урівноважений, той, що має сумнів.

Аналізуючи результати нашого дослідження, ми зазначили, що в обох групах провідним є саме емоційно-полярний тип особистості з переважним домінуванням у наркозалежних по відношенню до контрольної групи: 84 та 53,8% відповідно. Така залежність могла сформуватися за рахунок однакового вікового цензу обстежених, а домінування у групі наркозалежних може бути пов'язане насамперед із синдромом залежності.

При цьому типі особистість здатна уявляти все у полярному світлі, що свідчить про примітивність, дихотомічність мислення наркозалежних і є одним із симптомів алекситимії, яка виявляється неспроможністю описувати словами власні емоції, невмінням розпізнавати їх. Це, у свою чергу, не дає змогу наркозалежним зрозуміти переживання і почуття інших людей та співчувати їм. У результаті світ поступово стає біднішим на почуття та багатшим на події. Це обмеження чуттєвих зв'язків зі світом зменшує здатність відрізнити почуття від тілесних відчуттів, адекватно реагувати у стресових та конфліктних ситуаціях, зрозуміти світ в усій його складності, на кшталт спотворення мотиваційної сфери наркозалежних, зміщення смислових акцентів, а саме вони багато в чому визначають взаємини з оточуючим світом. Це явище свідчить про те, що наркозалежні не

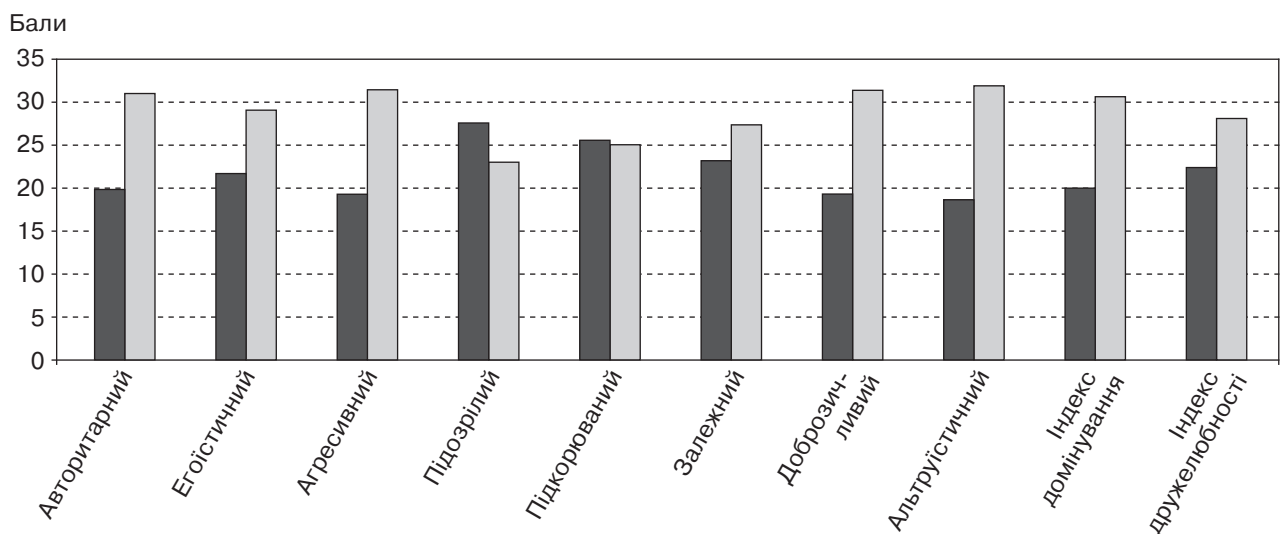

Рис. 1. Порівняльна діаграма чинника «Я»-концепції «Я» реального» (середній ранг): ■ — основна група; □ — контрольна група. Те саме на рис. 2

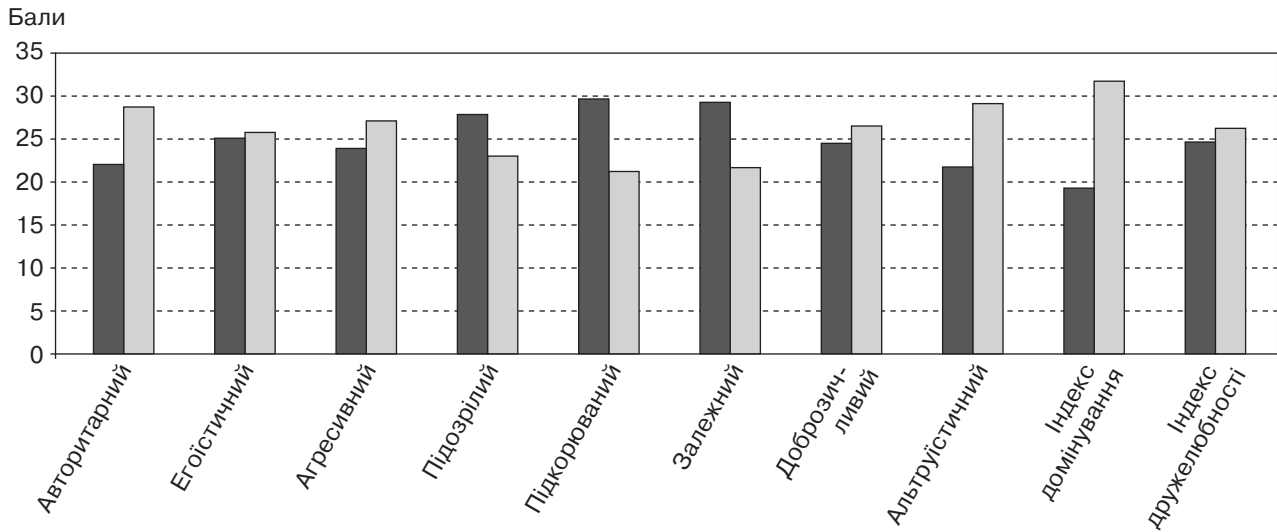

Рис. 2. Порівняльна діаграма чинника «Я»-концепції «Я» ідеальне» (середній ранг)

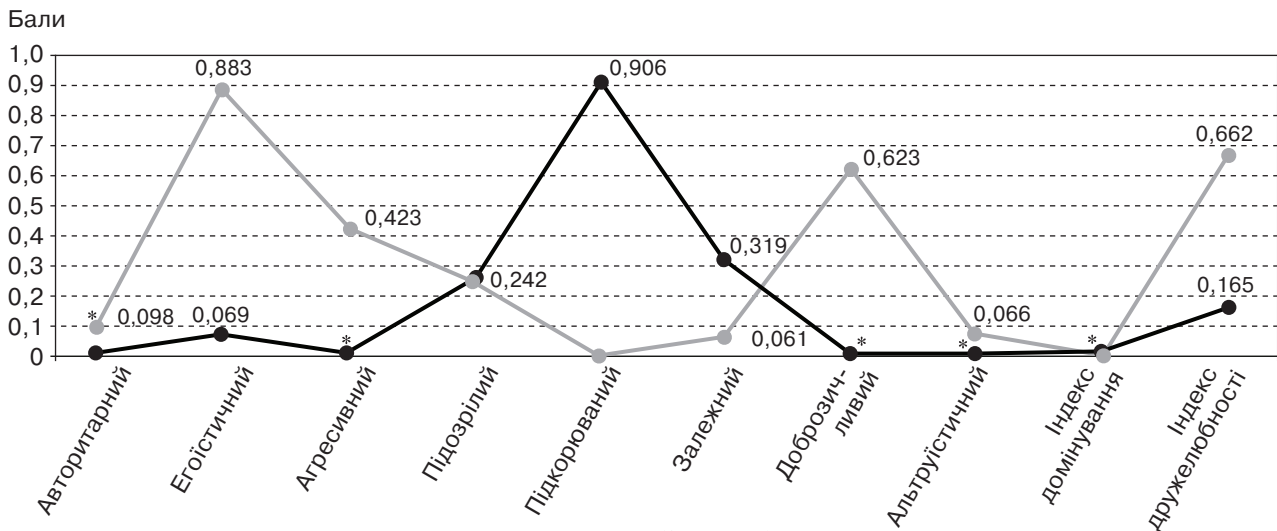

Рис. 3. Асимптотична значущість чинників «Я»-концепції (* p < 0,05):
 —●— «Я» реальне», —●— «Я» ідеальне»

Таблиця 3

Змістовні характеристики «Я»-концепції у наркозалежних та здорових обстежених (за М. Куном і Т. Макпартлендом)

Показник	Основна група	Контрольна група	Асимптотична значущість
	середній ранг, бали	середній ранг, бали	
Самооцінка	24,14	26,86	0,494
Тип особистості	21,18	29,82	0,011*
Коефіцієнт диференційованості особистості	24,72	26,28	0,702

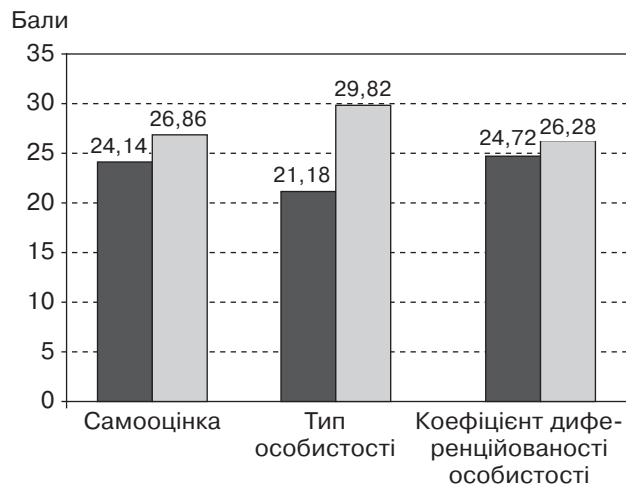

Рис. 4. Порівняльна діаграма змістовних характеристик «Я»-концепції (за М. Куном і Т. Макпартлендом):
 ■ — наркозалежні; □ — контрольна група

сприймають новий досвід та сфокусовані на негативних переживаннях.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки.

Наркозалежність у структурі інших форм залежності від психоактивних речовин залишається домінуючою. Теоретичне узагальнення феномену «Я»-концепції у наркозалежних показало недорозвинення, несформованість структур «Я», нечіткість його кордонів. Дифузність меж «Я» призводить до того, що індивід не здатний орієнтуватися й опиратися на власні уявлення і відчуття, змушений діяти згідно з обставинами.

«Я»-концепція наркозалежних базується на тлі авторитарності, агресивності та одночасно прагненні соціального схвалення та прийняття, жертвуванні власними інтересами, намаганні допомагати оточуючим за власний рахунок, бути позитивними для соціуму. Позитивні якості «Я»-концепції наркозалежних мають уявний характер та є «зовнішньою маскою» витіснення факту маргінальності наркозалежності. У наркозалежних провідним патерном «Я»-концепції є емоційно-полярний тип особистості, у результаті чого спотворюється мотиваційна сфера, смислові акценти зміщуються, а саме вони багато в чому визначають взаємовідносини з оточуючим світом. Наркозалежні є закритими до нового досвіду та центровані на негативних переживаннях.

Список літератури

1. *Рощина І. О.* Наркоманія: стан і проблеми боротьби з нею (сучасна парадигма) / І. О. Рощина // Вісн. кримінального судочинства.— 2015.— № 2.— С. 175–180.
2. Національний звіт за 2015 рік щодо наркотичної ситуації (за даними 2014 року).— URL: <http://www.ummcda.org.ua/index.php/49-natsionalnij-zvit-za-2015-rik-shchodo-narkotichnoji-situatsiji-za-danimi-2014-roku.>
3. *Булгаков С. И.* Сопоставительный анализ данных Министерства внутренних дел и Министерства здравоохранения о масштабах употребления наркотиков в Украине в 2003 году / С. И. Булгаков, И. В. Линский, В. В. Голощапов // Укр. вісн. психоневрології.— 2004.— Т. 12, вип. 2.— С. 78–81.
4. *Кочарян О. С.* Теоретичні аспекти вивчення психологічних особливостей наркозалежності / О. С. Кочарян, М. О. Антонович.— Харків: ХНУ, 2016.— С. 62–67.
5. *Березин С. В.* Психология наркотической зависимости и созависимости / С. В. Березин, К. С. Лисецкий, Е. А. Назаров.— Самара: Самарский ун-т, 2000.— 64 с.
6. *Ланда А. Н.* Некоторые вопросы изучения личности и познавательных функций у больных наркоманией опиатами / А. Н. Ланда // Некоторые проблемы наркоманий и токсикоманий; под ред. Г. В. Морозова.— М., 1989.— С. 103–110.
7. *Радионова М. С.* Особенности «Я-концепции» у наркозависимых / М. С. Радионова, И. М. Вяльцева // Психологическая наука и образование.— 2004.— № 1.— С. 28–41.
8. *Ивашенко А. В.* Проблемы Я-концепции личности в отечественной психологии / А. В. Ивашенко, В. С. Агапов, И. В. Барышникова // Мир психологии.— 2002.— № 2 (30).— С. 17–30.
9. *MacArthur J. D.* Self-Esteem / J. D. MacArthur, C. T. MacArthur.— San Francisco, CA: Research Network on Socioeconomic Status and Health, 2004.— 344 p.
10. *Higgins E. T.* A Theory of Discrepant Self-Concepts / E. T. Higgins.— N. Y. University, Typescript, 1983.— P. 57.

ОСОБЕННОСТИ «Я»-КОНЦЕПЦИИ НАРКОЗАВИСИМОЙ ЛИЧНОСТИ

А. С. КОЧАРЯН, М. В. САВИНА, В. В. СЛЮСАРЬ, М. А. АНТОНОВИЧ

Рассмотрены основные психологические аспекты изучения «Я»-концепции наркозависимой личности, которая формируется на фоне авторитарности, агрессивности и одновременно стремления социального одобрения и принятия, жертвования собственными интересами, стремления помогать окружающим за свой счет. Положительные качества «Я»-концепции используются наркозависимыми для достижения цели и выхода из асоциального класса с позиции общества. Несформированность, дефицитарность структур «Я», размытость его границ указывают на вовлеченность структур самосознания в патологический процесс формирования наркотической зависимости.

Ключевые слова: наркозависимость, «Я»-концепция, самосознание.

FEATURES OF SELF-CONCEPT OF A DRUG ADDICT

O. S. KOCHARIAN, M. V. SAVINA, V. V. SLIUSAR, M. O. ANTONOVYCH

The paper discusses the basic psychological directions of investigation of self-concept of a drug addict, which is formed against a background of authoritarianism, aggressiveness and simultaneous

aspiration of social approval and acceptance, sacrifice by one's own interests, desire to help others at one's own expense. The positive qualities of self-concept are used by drug addicts to achieve the goals and escape from the asocial class from the society perspective. Unformed, deficient self-structures, blurriness of its borders indicate the involvement of self-concept structures in the pathological process of drug addiction formation.

Key words: drug addiction, self-concept, self-consciousness.

Надійшла 06.02.2018